

NİYAZİ BERKES VE DANIEL LERNER'DA TÜRKİYE MODERNLEŞMESİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

TURKISH MODERNISATION ACCORDING TO NİYAZİ BERKES AND
DANIEL LERNER: A COMPARATIVE ANALYSIS

TURGAY YERLİKAYA*

ABSTRACT

This article investigates contemporization and modernisation concepts by comparing Niyazi Berkes's and Daniel Lerner's approaches. It focuses and is centered on *The Development of Secularism*, a book written by Berkes in 1964 and a monograph study edited by Lerner in 1958, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. This monograph study which contributed not only to Turkey's sociology and politics but also to Turkey's political communication literature, did not draw the attention it deserved. Besides contributing to these domains, it also gives another perspective to Turkey's history in its quest to modernisation and shows various takes on the period's popular progress literature by providing detailed and comparative information. In this context, these two important names that have lived in different geographies but within close periods of time, Berker and Lerner's ideas are compared in this article. Throughout the study, it is claimed that their take on Turkey's modernisation process are similar to one another while paralleling the perspectives of traditional modernisation theorists.

Keywords: Niyazi Berkes, Daniel Lerner, Modernisation, Media.

ÖZ

Bu makalede Niyazi Berkes ve Daniel Lerner'in çağdaşlaşma ve modernleşme yaklaşımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Çalışmada Berkes'in 1964 yılında yazdığı *The Development of Secularism* kitabı ve Lerner'in editörlüğünde çıkan 1958 baskılı *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* başlıklı monografi çalışması esas alınacak ve çalışmanın merkezinde yer alacaktır. Türkiye'de hem sosyoloji ve siyaset hem de iletişim bilimleri literatüründe hak ettiği ilgiyi bulmayan bu monografi Türkiye'nin modernleşme tarihine ilişkin farklı bir perspektifi ortaya koymakta ve dönem içerisinde popüler olan gelişme yazınına ilişkin de ayrıntılı ve karşılaştırmalı bilgiler vermektedir. Bu bağlamda birbirlerinden farklı coğrafyalarda fakat yakın zaman dilimlerinde düşüncelerini ortaya koyan Berkes ve Lerner'in karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma boyunca her iki düşünürün Türkiye'nin çağdaşlaşma süreciyle ilgili ortaya koydukları birçok açıdan benzediği ve klasik modernleşme kuramcılarının yaklaşımlarıyla paralellikler arz ettiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Niyazi Berkes, Daniel Lerner, Modernleşme, Medya.

* Dr. İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6134-5788>

Giriş

Tanzimat'ı sistematik modernleşme çabalarının başlangıcı olarak telakki etmek, hiç kuşkusuz onun bir milat kabul edilmesiyle yakından ilgilidir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde sosyo-politik alana tekabül eden yapısal değişikliklerin, bürokratik otoritenin müdahalesiyle şekillenmeye başlaması Tanzimat'la hız kazanmıştır. Bu dönemden önce yapılan değişiklikler daha çok sistemin sorunlarını gidermeye matuf bir karakter taşıırken, Tanzimat dönemi sonradan ortaya çıkacak kapsamlı bir dönüşüm sürecinin adı olmuştur. Tedrici bir modernleşme pratiğinin eksen olduğu ve Cumhuriyetle kısmi süreklilikler taşıyan bu dönem, “kıblenin değiştirilmesi” (Çakır, 2004, s. 10) olarak yorumlanmıştır.

Cumhuriyetin “kurucu dışarı” olarak kabul ettiği Osmanlı bakiyesi, yeni bir ontolojinin kurgulanmaya çalışıldığı evrede, resmi tarihin ötekisi kabul edilmiştir. Osmanlı sonrasında inşa edilmeye çalışılan etnik vurgusu baskın bir modernleştirme projesi, tarihsel blok'un taraflarınca kabul edilmiş ve proje her yönüyle uygulamaya koyulmuştur. Söz konusu dönemde Kemalist modernleşme pratiğine bağlılık gösteren entelektüel muhit, Mustafa Kemal'in şahsında ortaya çıkan yeni paradigmaya fikri yönden destek vermiştir (Beriş, 2017, s. 15). Cumhuriyet devrinin ilk sosyal bilimcilerinden olan Niyazi Berkes, gerek *Yön* dergisi¹ gerekse de müstakil yazılarında ele aldığı konularda Kemalist modernleşme projesine olan desteğini ifade etmiştir (Altun, 2004, s. 439).

Anglo-sakson bir entelektüel sermayeye sahip olan Berkes'in çeşitli gerekçelerle çıktığı Asya ve Müslüman toplumlar gezileri, Berkes'in düşün dünyasını somut biçimde ortaya koyacak yorum ve analizlerle doludur. Bir sosyologdan ziyade bir düşünce tarihçisi profiline yakın olan Berkes, Osmanlıdan Cumhuriyete yaşanan radikal dönüşümlerin Türkiye'nin sosyo-politik yaşamında ne gibi değişiklikler yarattığını titiz fakat kendi düşünce dünyasından hareketle ele almıştır. Bu temayül, onun muhtelif gezileri sırasında kaleme aldığı anıların daha sonra yayınlanmasıyla ortaya çıkacak *Asya Mektupları ve İslamlık Ulusçuluk ve Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gördüklerimiz* adlı eserlerde oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir.²

1 Aralarında Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ve Fethi Naci gibi isimlerin olduğu *Yön* dergisi, 1961 yılının Aralık ayında yayınlanmaya başlamıştır. Türkiye'nin modernleşmesi, yerli sosyalizm, kalkınma, din-devlet ilişkileri gibi konularda tartışmaların yürütüldüğü dergi, Türk düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. Niyazi Berkes de bu dönemde yazdıklarıyla dergiye en fazla katkı veren isimler arasında yer almaktadır. *Yön* dergisi hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Hikmet Özdemir, “Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi”, Ankara: Bilgi Yay., 1986.

2 Niyazi Berkes'in 1965 sonbaharında Suriye, Lübnan, Mısır, Tunus ve Cezayir'de yaptığı gezilerin kitap olarak basılması 1969 yılına tekabül etmektedir. Söz konusu gezilerini ilk defa 1966 yılında *Yön* dergisinde yayınlamış ve ardından birtakım kısmi değişikliklerle birlikte kitap olarak yayınlamıştır. Kitap için bkz. *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler*, Bilgi Yaynevi, 1969, Ankara.

Bir Sosyalist olmanın gereği anti-emperyalist bir o kadar da modernist olan Berkes'in akademik hassasiyet gözetmeksizin yazdığı yazıları, onun çağdaşlaşmayı hangi unsurlarla ele aldığını da açık bir biçimde göstermektedir. Bu çalışmada Berkes'in Doğu ve Müslüman toplumlarına dair gözlemleri çağdaşlık ekseninde yorumlanacak; çağdaşlaşma/sekülerleşme yazınının ana parametreleri bu minval üzerinden tartışılacaktır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyal bilimlerinde "modernleşme kuramı" yaklaşımının önemli bir temsilcisi olan Daniel Lerner'in "The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East" adlı monografisinde eksen alınan modernleşme yaklaşımı karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Söz konusu çalışmada Türkiye başta olmak üzere Ürdün, Mısır, Lübnan, Suriye ve İran'ın yer aldığı Ortadoğu ülkelerinin gelenekselden moderne nasıl geçmeleri gerektiği üzerine çeşitli yaklaşımlar sergilenmekte ve modernleşme paradigması reel olgulardan hareketle analiz edilmektedir. Bu çalışmanın amacı iki farklı sosyal bilimcinin çağdaşlaşma yaklaşımlarına karşılaştırmalı olarak bakmak ve benzer dönemlerde yaptıkları Doğu toplumlarına yönelik saha incelemelerinin karşılaştırmasını yaparak benzer/ortak yaklaşım biçimlerine ilişkin bir tablo ortaya koymaktır.

Niyazi Berkes'de Modernleşme ve Kemalizm Algısı

Eylem saiklerimizi belirlemede oldukça baskın olan toplumsal bağlam, fail olma durumumuzla bire bir bağlantılıdır. Bourdieu'cu kavramsallaştırma ile söylesek bu bağlam toplumsalın beden üzerindeki içselleştirici etkisi olarak tanımlanan habitustur. Bir yandan özne, toplumsal bağlam içerisinde şekillenirken diğer yandan sınırlı da olsa o toplumsal yapıya etkide bulunabildiğini ifade etmektedir kavram. Eylem saiklerinin en belirleyici bileşenlerinden olan habitus (Bourdieu & Wacquant, 2014),³ failin şekillenmesindeki en önemli unsurdur. Niyazi Berkes'in düşüncelerine yönelik anlamacı bir perspektif onun hangi toplumsal bağlamda söz konusu düşünceleri ürettiği ile yakından ilişkilidir.⁴

3 Bourdieu kendisiyle yapılan mülakatta habitus kavramıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Hem eyleyciyi feda etmeden özne felsefesinden kaçınmak hem de yapının eyleyci üzerinde ve onun aracılığıyla yarattığı etkileri hesaba katmaktan vazgeçmeden yapı felsefesinden kaçmak (s. 111). Öznenin yapı karşısında edilgen olmadığı bu durum, yapılandırıcı etkileri de görmemizi engellemez. Habitus özetle, failin gelişim sürecinde toplumsalın bireyde içselleşmesi olarak değerlendirilebilir. Kavramın ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Elyasa Koytak, Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 25. Sayı, 2012/2, 85-101.

4 Niyazi Berkes'in düşünsel serüvenini dönemselsel olarak inceleyen ve yaşadığı çevrenin (Kıbrıs) onun zihninin şekillenmesine etkisini ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bkz. Şakir Dinçşahin, "State and Intellectuals in Turkey: The Life and Times of Niyazi Berkes, 1908-1988, Lexington Books.

Niyazi Berkes fikri akımların kendilerini gösterdiği ve farklı düşüncelerin ortaya çıktığı 2. Meşrutiyet esnasında ikiz kardeşiyle birlikte dünyaya gelmiş ve o atmosfer içerisinde bireysel kimliğini inşa etmiştir. Meşrutiyet devriminin iki sembol ismi olarak beliren Niyazi ve Enver isimlerinin babaları tarafından Berkes ve kardeşine verilmesi dönemin siyasi ortamını ortaya koyan bir göstergedir (Tunçay, 1997).⁵ Böyle bir sosyolojik zeminden bakıldığında hem Feroz Ahmad'ın İttihatçılık ile Kemalizm arasındaki sürekliliği hem de sonrasında şekillenecek olan Berkes'in Kemalist devrimlere desteğinin hangi sosyo-politik ortamda şekillendiği daha net anlaşılmış olacaktır. Berkes'in bireysel kimliğine nüfuz etmiş olan da böyle bir toplumsal yapıdır.

Osmanlı toplumu ve onun Batılılaşma tarihine ilişkin çalışmalarıyla ön plana çıkan Berkes'in düşün dünyasında çeşitli coğrafyalara yaptığı kültürel inceleme amaçlı çalışmaların da ayrı bir yeri vardır (Coşkun, 1991). Söz konusu çalışmalarda hem karşılaştırmalı hem de müstakil olarak çağdaşlaşma kavramı ayrı bir yer işgal etmektedir. Berkes yazınında kullanılan çağdaşlık kavramı, laiklik/sekülerlik kelimesinin sahip olduğu anlamlara karşılık gelmektedir. Sekülerlik şeklinde gelişen toplumsal değişme, çağdaşlaşma boyutları ile yakından ilişkili bir biçimde ele alınmaktadır. Berkes'in özellikle çağdaşlaşma olgusunu analiz ettiği yazılarında, söz konusu olguyu hangi parametreler üzerinden ele aldığı, nasıl yorumladığı ve çağdaşlık için nasıl bir normatif model öngördüğü açıkça görülmektedir.

Berkes'de sekülerlik, gelenekle iç içe geçmiş din olgusunun zamanla yerini daha rasyonel bir yaşam dünyasına bırakması olarak değerlendirilmektedir. Çağdaşlaşmayla eş anlamlı kullanılan sekülerlik kavramı, Berkes'in çağdaş Türk düşün yazınına kazandırdığı "The Development of Secularism in Turkey"⁶ (Türkiye'de Çağdaşlaşma) adlı eserde tam da bu anlamda bir

5 Tunçay, Berkes'in yaşamöyküsüne dair bu ayrıntının bilinmesi gerektiğini ısrarla vurguluyor. Berkes'in kaleme aldığı anıların büyük bir titizlikle yayına hazırlayan ve Berkes hakkında kapsamlı bir biyografi çalışması yapan Ruşen Sezer'in kaleme aldığı eser, Berkes'e yönelik ayrıntıları içermesi bakımından oldukça detaylı bilgilere haizdir. Bkz. Ruşen Sezer, *Unutulan Yıllar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997. Geçtiğimiz yıllarda Berkes üzerine yazılmış kapsamlı bibliyografya çalışması da bu konuda eksik kalan yerleri doldurmaktadır. Bkz. Gökhan Ak, "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 2 (2014), 419-486.

6 Niyazi Berkes'in 1964 yılında yazdığı bu kitap, günümüzde Osmanlı-Türk modernleşmesine ilgi duyan özellikle Anglo-sakson gelenekten gelen akademisyenler tarafından yoğun bir ilgiye karşılanmış ve eserin yayınlanmasının hemen ardından yurtdışında üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Niyazi Berkes, "The Development of Secularism in Turkey", Hurst & Company, London, 1998. Kitabın ilk baskısı 1964 yılında McGill Üniversitesi tarafından basılmıştır. Kitabın 1964'te basımının ardından yapılan söz konusu değerlendirmeler için bkz. William H. McNeill, *The Development Secularism in Turkey*, *The Journal of Modern History*, Vol. 37, No. 4, December 1965, pp. 481-482; B. Lewis, *The Development Secularism in Turkey*, *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 29, no: 2, 1966, pp. 384-387; Roderic H. Davison, *The Development Secularism in Turkey*, *The American Historical Review*, vol. 71, no. 1, Oct 1965, pp. 265-266.

işleve sahiptir. Çağdaşlaşmanın din eksenli bir anlatı üzerinden inşa edildiği bu eserde Berkes, Osmanlı-Türk modernleşmesinin halkalarını teleolojik bir metodolojiyle ele almakta ve bu halkaların nihayetinde bir kopuşla Türkiye Cumhuriyetini ortaya çıkarttığını savunmaktadır (Berkes, 2012).

Berkes'e göre Türkiye'nin son iki yüz yıllık toplumsal ve siyasi serüveni çağdaşlaşma (secularism) yönünde gelişmiştir. Burada çağdaşlaşma (sekülerleşme) olarak kavramsallaştırılan modernleşme serüveni, Batı'da gerçekleşme biçimiyle farklılık arz etmektedir. Laiklik, Batı'da din-devlet ayrılığı şeklinde ortaya çıkmış iken Osmanlı toplumunda bu ikilik yerini doğal bir din-devlet kaynaşmasına bırakmıştır. Batı modernliğinde zamanla dönüşen toplumsal yapı dini yapıdan bağımsızlaşmış ve süreç sonunda din-devlet ayrımı gerçekleşmiştir. Hristiyan dünyada dini otoriteden bağımsızlığını kazanan siyasi otorite, kendi alanındaki konularda doğrudan yetkili olmuş ve kimi zaman dini otoriteyi tamamen oyun dışında tutmuş kimi zaman da ondan yararlanmışır.⁷ Bu ayrımın Osmanlı toplumsal yapısından bütünüyle farklı olduğunu dile getiren Berkes, Cumhuriyet Türkiye'sinin radikal modernleşme projeleri ile birlikte siyasal meşruiyetin kaynağında değişiklik meydana geldiği ve modernleşme sürecinin farklı bir kulvara yöneldiği fikrindedir. Cumhuriyet dönemini önceki dönemlerden ayıran en önemli özellik, geleneksel İslam-Osmanlı temeli yerine onun karşıtı olarak "ulus egemenliği" ve "bağımsızlık ilkesi"nin ön plana çıkarılmasıdır (Altun, 2004, s. 466-467).

Berkes'in eserlerinde dikkat çeken bir olgu da rasyonelleşme ve gelenek arasında dikotomik bir ilişkinin kurgulanmasıdır. Gelenek ve din kavramlarını zaman zaman birbiri yerine kullanan Berkes, rasyonelleşme ve çağdaşlaşma önündeki en büyük engellerden birinin dinin gelenekleşmesi ile ortaya çıkan olgular olduğunu ifade etmektedir. Berkes'e göre bugün din olarak kabul edilegelen bazı hususlar dini kisve altında geleneksel hale getirilen uygulamalardır. Berkes'in yazılarında gelenek, bir ölçüde modernliğe mukavemet eden arızı bir unsur olarak kabul edilmekte ve dini unsurların da zamanla gelenek haline gelerek çağdaşlaşmayı sekteye uğratan bir nitelik kazandığı ifade edilmektedir. Değişimin önüne çıkan gelenek unsurlarını bu açıdan din olarak telakki eden düşünür, çağdaşlaşma yolunda geleneğin

7 Batı siyasi tarihinde modernlik olarak adlandırılan süreç, bir yönüyle siyasi otoritenin dini otoriteden bağımsızlaşması sürecidir. Bu yönüyle hem laik hem de ulus devletin öncüsü olan Fransa'da laiklik daha katı biçimde sergilenirken İngiltere gibi geleneğe bağlı ülkelerde uzlaşmacı bir model benimsenmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Niyazi Berkes ve Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi elitlerini etkileyen Yeni Osmanlı ve İttihatçı düşünürlerin Fransa'yı seçmeleri ve siyasi muhalefetlerini burada sürdürmeleri, sonraki süreçte Türkiye'nin evrildiği sosyolojiye de ayna tutmaktadır.

ortadan kaldırılması gerektiği tezini savunmaktadır.⁸ Sorunu daha geniş bir çerçeveden ele alan Berkes'e göre Osmanlı-Türk modernleşmesinde çağdaşlaşma "kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma" süreci olarak tarif edilmekte ve dinle doğrudan bağlantılı ortaya çıkan geleneğin "kurucu dışarı" bir pozisyona sahip olduğu görülmektedir.

Geleneğin hakim davranış normu olması yerine çağın gereklerinin eksen alınmasının mecburiyeti Berkes'in çağdaşlaşma (asrileşme) teorisinin temelini oluşturmaktadır. Laiklik ve çağdaşlaşma süreçlerini Batılı toplumlarla karşılaştırmalı olarak analiz eden Berkes, Türk modernleşmesinin farklılıklarını da bu mukayeseler üzerinden ortaya koymaktadır. Berkes'e göre bizde laiklik ve çağdaşlaşma serüveni Fransa örneğinde olduğu gibi siyasi ve dini otoritenin ayrılması sürecinden daha karmaşık ve kapsamlıdır. Bu nedenle Berkes, çağdaşlaşmayı "aile, ekonomi, siyasa, eğitim ve cinsel hayat işlerinde kilise-dışı olan dünyanın gereklerinin serbestçe insanı etkilemesi" olarak yorumlamıştır (Berkes, 2012, s. 21). Bütüncül bir düzenleme olarak kendisini gösteren bu "dönüştürme siyaseti" sadece devlet ilişkilerinde değil gündelik hayatı da içerisine alan bir dizi kapsamlı değişikliklerle ilgilidir. Söz konusu kapsamlı ve bütüncül bir dönüştürme siyasetinin ana paradigması olan çağdaşlaşma siyaseti⁹ bu anlamda ilerici bir nitelik taşıyırken engelleyici bir konumda olan din (gelenek) ise gerici bir mahiyete sahiptir.

Eylem saiklerinin rasyonelleşmesini gelenekten arındırılmış bir modernleşme pratiğinde gören Berkes, modernleşme projesinin Batı toplumlarından ayrı kendine özgü bir çizgide gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle Berkes'in eserlerinde çağdaşlaşmanın Batılı değerler taşıması Türk toplumunun ulaşması gereken bir hedef olarak ortaya koyulurken aynı

8 Yön dergisi etrafında Türkiye'deki meselelere ilişkin çeşitli tartışmalar yapılmış ve farklı konularda arayışlarda bulunulmuştur. Türkiye'nin modernleşme serüveni, din-devlet ilişkileri gibi temalar da bu çalışma alanları içerisinde yer almıştır. Başta Berkes, Avcıoğlu ve Soysal olmak üzere diğer yazarlar da bu arayışların ürünlerini vermişlerdir. Yön dergisine yönelik eleştirilerde özellikle dini literatürden yeterince istifade edilmediği, İslamiyet konusunda mütehasıs olunmaksızın analizlerde bulunulduğu ve bu alanlarda derinlikten yoksun olan çalışmalar yapıldığı iddia edilmektedir. Bu bağlamdaki bazı eleştiriler için bkz. İsmail Kara, "Zafer Değil Sefer", Dergâh Yayınları, 2018, s. 297-298.

9 Niyazi Berkes, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinden ayrıldıktan sonra 1952 yılında Kanada'daki McGill Üniversitesi'nden kabul alır ve burada uzun yıllar görev yapar. Burada görev yaptığı süre içerisinde danışmanlığındaki öğrencilerin önemli bir kısmı da İslam toplumlarındaki çağdaşlaşma/sekülerleşme olgusunu çatışmış ve bu Berkes'in yönlendirmeleri ile mümkün olmuştur. "Teokrazi ve Laiklik", Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, "Atatürk ve Devrimleri" gibi eserler çağdaşlaşma konusunun ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalardır. Özellikle din-devlet ilişkileri ve çağdaşlaşma konuları hem kendi çalışmalarının hem de yönettiği tezlerin ana eksenini oluşturmuştur. Berkes'in bu dönemdeki çalışmalarında ana ekseninin bu minval üzerine olması sadece kendi ilgileriyle sınırlı bir husus olmaktan ziyade Batı'da benzer konuların (Doğu despotizmi ve Modernleşme Kuramı yaklaşımları) çalışılması ile de yakından ilişkilidir.

zamanda bir şerh de düşülür. Berkes'e göre Batılılaşma ve çağdaşlaşma Batı'nın uydusu olmak anlamına gelmemelidir. "Türk Düşününde Batı Sorunu" eserinde kapsamlı biçimde bu konuya değinen Berkes, Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel süreç içerisindeki durumunu uydulaşma üzerinden eleştirir ve Türkiye'nin kendine özgü bir çağdaşlaşma siyaseti taşıması gerektiğini savunur.

Son dönem Osmanlı modernleşmesinin özgün bir yapı ortaya koyamamasını tarihsel yönleriyle değerlendiren Berkes söz konusu siyasete ilişkin de çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Berkes'e göre Batı tipi modernleşmenin bağımsızlık ilkesine aykırı olmaması ve yerli bir niteliğe sahip olması bu konudaki en önemli ilkelerdir. Berkes'in Batılılaşma olarak gördüğü husus, Batı'nın egemenliğinde gelişen ve bağımsızlığı tehdit eden bir modernleşme pratiği yerine daha özgün kodlara dayalı yerli bir siyaset anlayışıdır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD menşeli modernleşme paradigmasının Batı'nın kendi dışındaki ülkelerin modernleşme serüvenlerine ilişkin görece müdahaleci tavırlardan vazgeçmesini öngören yaklaşımla birlikte değerlendirilmesi de bu anlamda oldukça önemli mukayeselerin yapılmasının önünü açmaktadır.

Berkes'in Türk düşünce tarihinde farklı bir yerde durması hiç kuşkusuz onun sonraki kuşaklar tarafından da ilgiyle takip edilmesiyle yakından ilişkilidir. Radikal modernleşmeci bir yaklaşımı benimseyen ve Kemalist devrimin bazı kesintiler yaşamasına rağmen ısrarla sürdürülmesi gerektiğini vurgulayan Berkes, bu yöndeki fikirlerini düşünce hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Türkiye'de değerler ve toplum dönüşümü söz konusu olduğunda, çağdaşlaşma ve sekülerleşme açısından kolay bir çerçeve sunması Berkes'in kendisinden sonra gelenler tarafından takip edilmesini kolaylaştıran bir etki yaratmıştır (Sunar, 2019, s. 276). Bütün boyutlarıyla bakıldığında, Berkes hem Türkiye'deki siyasi ve toplumsal dönüşüme hem de teorik tartışmalara değişik açılardan katkı sağlamış ve farklılıklarıyla temayüz etmiş bir düşünürdür.

Modernleşme Kuramı ve Bir Öncü İsim Olarak Daniel Lerner

Modernleşme Kuramı, 2. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen krizlerin üzerine düşünülmesi ve Batı-dışı toplumların kendilerine yönelik bakışını değiştirmeye dönük olarak ortaya atılmış yaklaşımlardır. Batı dışı toplumların, klasik ilkel-uygar ikiliği yerine daha çağdaş bir terminoloji ile ele alındığı yaklaşımda, geleneksel-çağdaş ikiliği kavramları tercih edilmiştir. Modernleşmenin kaçınılmaz olduğu ve Batı dışı toplumların da nihai evrede

çağdaşlaşacağı varsayımını savunan Modernleşme Kuramı, söz konusu yaklaşımın parametrelerini de ortaya koymuştur. Batı düşüncesinde var olan ilkel-uygar, cemaat-cemiyet ve geleneksel-rasyonel ayrımları Modernleşme Kuramı yaklaşımında genel olarak geleneksel-modern olana evrilmiş ve çağdaşlığın normları, Batı eksen alınarak oluşturulmuştur.

1950'li yıllar itibariyle sosyal bilimlerde öncü bir yaklaşım halini alan gelişmeci perspektif, kırsal araştırmaları eksene almış ve bu araştırmalar üzerinden çözümlemeler yapmıştır. Türkiye başta olmak üzere Lübnan, Mısır, Ürdün, İran ve Suriye'deki modernleşme pratiklerini incelemek amacıyla 1950'lerde yapılmış saha araştırmalarının çıktısı niteliğinde olan "The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East" başlıklı çalışma bu paradigmanın sınındığı erken dönem örneklerdendir (Lerner, 1964). Daniel Lerner¹⁰ editörlüğünde ortaya çıkan bu çalışmada özellikle Türkiye bölümü modernleşme paradigmasının nasıl işlediğini gösteren önemli bir örnektir. Çalışmada modernleşme paradigmasının asli belirleyenlerinden olan şehirleşme, okuryazarlık, katılımcı yaşam biçimleri (participant lifeways), seçimlere katılım, toplumsal problemlere ilişkin bilgi sahibi olma ve müzakere kanallarının açıklığı gibi değişkenler bölge ülkelerinin modernleşme skalasında nerede durduklarını göstermekte ve bu değişkenler üzerinden bir kategorizasyon yapılmaktadır. Bireylere çeşitli sorular yöneltilerek gerçekleştirilen saha araştırmasında alınan cevaplara göre kişilik tipleri çıkartılmakta ve bireylerden müteşekkil olan toplumların modern, traditional (geleneksel) ve transitional (geçiş) olarak tasnif edilebileceği iddia edilmektedir.

2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu tasniflerin daha geniş bağlamlarda ele alındığı toplumsal gelişme kuramlarına bakıldığında, medyanın gelişme yaklaşımları (modernization theory, dependency theory, alternative approaches) içerisinde oldukça önemli bir araç olarak kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu yaklaşımlarda medya, farklı kimliklerin birbirilerini tanımlarına imkân tanıyan bir araç olmasının yanında kamusal müzakereyi mümkün kılan bir ayardır. Alternatif iletişim kaynaklarının varlığı ile farklı kimlikler arasında iletişimin gerçekleşeceği ve bunun demokratik toplumun

10 1917'de New York'ta doğan Lerner, lisansüstü eğitimlerini tamamladıktan sonra 1951 yılında sosyoloji profesörü olur ve aralarında Stanford ve Columbia gibi üniversitelerin olduğu eğitim kurumlarında çalışmalarını sürdürür. En önemli çalışması olan "The Passing of Traditional Society" kitabını 1958 yılında yayımlar. Modernleşme Kuramının öncü isimlerinden olan Lerner'ın modernleşme kuramı dışında, iletişim, seçkin kültürü ve propaganda gibi konularda çalışmaları yapılmıştır. Modernleşme Kuramı yaklaşımı ve öncü isimlerinden Lerner hakkında Türkçe literatürde bilgi veren en derin bir çalışma için bkz. Bkz. Fahrettin Altun, "Modernleşme Kuramı: Eleştirel bir Giriş", Küre Yayınları, 2. Baskı, 2011, s. 133.

oluşumuna etki edeceği önemle vurgulanmaktadır.¹¹ Özellikle modernleşme kuramcıları medya kanallarının varlığı ile gelişmemiş toplumların modernleşme aşamasına geçebileceklerini varsaymakta ve medyanın varlığını modernleşmenin en önemli parametrelerinden kabul etmektedirler.¹²

Daniel Lerner'in modernleşme kuramında kilit bir öneme sahip olan empati¹³ kavramı, farklı toplumsal kesimlerin ve mesafe nedeniyle birbirlerinden ayrı mekânlarda olan bireylerin, birbirleri hakkındaki farklılıklara dair sahibi oldukları bilgi anlamına gelmektedir. Empati yeteneğini müstakil bir yeti olmaktan ziyade medya araçları ile irtibatlandırılan Lerner, kavramı 2. Dünya Savaşı sonrası sosyo-politik ortamda var olan radyo kanalları üzerinden ele almaktadır. Söz konusu radyolar, dönemin ruhunu yansıtacak biçimde iki kutuplu idi. Soğuk Savaş döneminde etkin olan *Voice of America* ve *Moskova Radyosu*, farklı iki ses olmakla birlikte iki farklı ideolojik temayüle de işaret etmekteydi. Lerner modernleşme için vazgeçilmez olarak gördüğü medyayı hem bir empati aracı hem de katılım kültürünün kilit aracı olarak görmektedir (Wilkins, 2009, s. 2-3). Bu bağlamda bir araç olan radyo, farklı yaşam dünyalarına ilişkin bir bilinirlik ve farkındalık oluşturmakta ve bireyler gündelik hayatlarını bu bilinirlikler üzerinden oluşturmaktadırlar. Nihayetinde empatinin önemi, değişen dünyada yeni hareketli kişilerin etkili biçimde davranabilmelerini sağlayan içsel bir mekanizmadır ve geleneksel

11 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişmiş-azgelişmiş, geleneksel-modern kalkınma kategorileri literatüründe medyanın önemini ortaya koyan bir çalışma için bkz. Kristin Skare Orgeret and Helge Rønning, "Media in Development: An Evaluation of UNESCO's International Programme for the Development of Communication (IPDC)", *Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs*, s. 25-29.

12 1960'lı yıllara bakıldığında kamusal alan çalışmaları içerisinde medyanın ve katılımın ayrıt edici bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Medyanın 18. yüzyıldan itibaren bu görevi ifa ettiği fakat yaşanan dönüşümlere paralel biçimde kamusal alanın pasifize edildiği ifade edilmektedir. Dönem içerisinde medya ve iletişimsellik vurgularının ön plana çıkması bu anlamda önemlidir. Habermas'ın "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü" kitabı 1962 yılında yayınlanmış ve 1991 yılında "*The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*", başlığı ile Thomas Burger tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.

13 Daniel Lerner, Türkiye incelemesini yürüttüğü Balgat'ta modernleşme kuramı açısından hayati bir parametre olarak gördüğü empati yetisini ölçmek amacıyla görüştüğü kişilere birtakım sorular sorar ve aldıkları cevaplara göre empati indeksi oluşturur. Ortaya çıkan bu indeks bireylerin modern, geçiş (transitional) ve geleneksel olarak kategorize edilmesine yardımcı olur. Lerner'ın bu noktada sorduğu sorular ilginçtir. Örneğin "eğer bir gazetenin editörü olsaydınız ne yapardınız" sorusuna modernlerin cevap verdikleri ve üzerine düşündükleri ifade edilirken geleneksel kategoride yer alan bireylerin bu konuda çekimser bir tutum takındıkları ifade edilmiştir. Lerner Amerika ile ilgili bir soru hakkında modernlerin Amerika'daki ekonomi, sosyal ve politik yaşam hakkında merak içerisinde olduklarını buna mukabil geleneksel olanların ise Amerika soğuk mu oradaki insanlar arkadaş canlısı mı gibi apolitik meraklar içerisinde olduklarını söylemekte ve empati yetisinin muhtelif tipolojilerde ne tür farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

olandan uzaklaşan insanlar için vazgeçilmez bir beceridir (Altun, 2011, s. 89-90).

Batı dışı toplumların neden modernleşemediğine dair apriori bir iddiayla başlayan modernleşme kuramcıları, söz konusu toplumları modern dünyanın dışında kalmaları ve gelenek toplumu olma özellikleri ile açıklamışlardır. Lerner'ın "The Passing of Traditional Society" adlı monografisinde incelediği ülkelerdeki analizleri de modernlik algısı üzerinden şekillenmiş ve gelenekten hareketle bir modernleşme portresi sunulmuştur. Tarihsel dönemleri geleneği eksen alarak sınıflandıran Lerner'a göre üç tip toplumsal yapı vardır: traditional (gelenek), transitional (geçiş) ve modern (Shah, 2011). Bu tasnifte geleneksel toplum yapıları, yüz yüze iletişimin yaygın olduğu, rasyonellikten uzak biçimde geleneğin içinde şekillenmiş birer toplumsal örüntü olarak kabul etmektedirler. Geçiş toplumları ise gelenekten moderne doğru evrilen bir toplumsal yapı özelliği göstermektedir. Tedrici bir modernleşme eğiliminde olan bu toplumlarda yönetici sınıfının yanı sıra diğer toplumsal kesimler de çağdaşlık yönünde bir yönelim içerisindedirler. Modern toplum ise rasyonelleşme sürecini tamamlamış ve empati yeteneğine sahip bireylerden oluşan dinamik bir toplumsal yapı özelliğini göstermektedir. Medya katılımının mümkün olması, yükseköğretim ve kurumsallaşma pratiklerinin varlığı ve birtakım çağdaşlık parametrelerine sahip olmak modern toplumun sosyolojik anlamda yapısal özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daniel Lerner'da Modernleşme Olgusu ve Türkiye Modernleşmesi Pratiği

İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu bir dizi Ortadoğu ülkesinde yaptıkları gözlemlerin Türkiye bölümüne, Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümleri ele alarak başlayan Lerner konu ile ilgili ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kitabın *Turkey: From the Past* bölümü ile başlayan Türkiye incelemesine bakıldığında, bölümün modernleşme kuramı çerçevesinde ele alınan kategorilerle incelendiği görülmektedir. Lerner'a göre, Türkiye henüz modern bir ülke olmasa da uzun zamandır geçirdiği dönüşümlerle birlikte birçok açıdan geleneksel bir ülke olma niteliğinden uzaktır. Bir geçiş toplumu özelliği gösteren Türkiye (transitional society) şehirleşme, okuryazarlığın gelişimi, görece kentleşme ve politik katılım gibi modernleşme parametrelerine yönelik önemli adımlar atmış ve bu adımlarla birlikte geleneksel dokusundan uzaklaşmıştır (Lerner, 1964, s. 117). Bir ara kategori olarak işlev gören geçiş toplumları bu yönüyle hem modern hem

de geleneksel toplumsal örüntülerden izler taşımakta ve melez bir görüntü arz etmektedir.

Lerner'in inceleme ve analizlerinde dikkat çeken husus, Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki siyasi ve toplumsal dönüşümün çağdaşlaşma anlayışıyla uyum içerisinde olduğu iddiasıdır. Lerner söz konusu iddiasını özellikle gündelik hayattaki değişimler üzerinden ele almış ve yaşanan dönüşümün olumlu yanları olduğunu dile getirmiştir. Ankara Balgat üzerinden değerlendirmelerini yapan Lerner, modern ve geleneksel tipolojilerin nasıl işlediğini bakkal ve muhtar kimlikleri üzerinden ele almıştır. Saha araştırmaları kapsamında görüştüğü bakkal ve muhtara bazı konularda sorduğu sorular doğrultusunda cevaplar almış ve bu cevaplardan hareketle bakkalı modern muhtarı ise geleneksel kategoride yer alan tipler olarak resmetmiştir. Lerner'a göre bakkalın modern kategoride tavsif edilmesi kravat takması, modern kıyafetler giymesi, Ankara'da Amerikan tarzı bir dükkân açmak istemesinin yanı sıra medya katılımı (gazete ve radyo), ticari konulardaki geniş düşüncesi ile ilişkilidir. Kısacası Lerner'a göre bakkal köyün kendisine sunduğu hayattan daha fazlasını talep eden kişilik özellikleri arz etmektedir (Altun, 2011, s. 89). Bunun aksine muhtar, egemenliğini meşrulaştırma amacıyla geleneksel kodlara başvurmakta ve başka dünyalar hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmak istememektedir. Muhtarın temsil ettiği tipoloji kendi mevcut konumunu geliştirmeye ve dönüştürmeye dönük bir hedef içerisinde olmayan bir birey olarak görülmektedir.

Modernleşme Kuramında dikkat çeken bir husus da din ve modernleşme arasındaki sorunlu ilişkidir. Nitekim Türkiye toplumunda sosyolojik anlamda bir harç görevi ifa ettiği düşünülen din olgusu Lerner'ın yaklaşımında gelenekselden moderne geçişteki en önemli sorun alanı olarak görülmüştür. Türkiye gözlemlerini dinin toplumsal hayattaki göstergelerinden hareketle yorumlayan Lerner'a göre din toplumsal gelişmenin önündeki engellerden birisidir ve geleneksel toplumların sorun yaşamalarında birincil derecede etkilidir (Wilkins, 2009, s. 2). Klasik oryantalist paradigmanın izlerini taşıyan Lerner'ın modernleşme perspektifinde çağdaşlaşma ve din dikomotik bir ilişki içerisindeki iki unsur olarak ele alınmaktadır.

Din olgusunu çağdaş toplumsal yapının arızı bir unsuru olarak gören Lerner, Türkiye'deki çağdaşlaşmayı dinin toplumsal hayattan arındırılması süreci ile paralel ele almaktadır. Nitekim kadının başındaki örtüsünü çıkarması, erkeğin fesini atması, çocukların şalvar yerine etek giymesi ve gitdikleri okulda kuran ezberlemek yerine Latin alfabesiyle okuma ve yazma

öğrenmeleri gibi pratikler gelenekselden moderne geçişin göstergeleri olarak kabul edilmekte ve Türkiye'nin geleneksel toplum modelinden uzaklaştığı iddia edilmektedir (Lerner, 1964, s. 111).¹⁴ Yüzde 90'ların üzerinde okuma yazma bilmeyen bir nüfusun bu alandaki ihtiyaçlarını gideren Kemalist rejim iletişim devrimi aracılığıyla bu durumu mümkün kılmış ve toplumda bilinçli bir kitlenin teşekkülüne hizmet etmiştir. Bu minvalde Türkiye'nin geçirdiği aşamaları ve uygulanan siyaseti olumlayan Lerner'a göre, 80 sonrası Kemalizm eleştirisinde köklü ve radikal bir değişiklik olarak algılanan Arap alfabesinden Batı (Latin) alfabesine geçiş siyaseti de çağdaşlaşmanın bir boyutu olarak görülmelidir. Okuryazarlığın gelişmesini modern yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olarak gören Lerner, alfabe değişikliğini geniş anlamda bir "iletişim devrimi" nin tamamlayıcısı olarak görmüştür.

Lider figürü ile çağdaşlaşma arasında önemli bir bağ olduğunu düşünen Lerner Türk modernleşmesinde başlatılan çağdaşlaşma hamlelerinin faili olarak Atatürk'e önemli bir yer ayırmaktadır. Lerner tarafından "modern Türkiye'nin kurucu babası" olarak tavsif edilen Atatürk, "yeni Türkiye" nin yaratılmasında Batılı bir tarz benimsemiş ve geleneksel sosyal yapıyı dönüştürerek çağdaşlaşma hareketini gündelik hayat pratikleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Atatürk'ün gündelik hayat pratikleri üzerinden gerçekleştirdiği çağdaşlaşma hamlesinin, onun bizzat oriental mantığı yasaklaması ile mümkün olduğunu iddia eden Lerner, Türkiye'de sonraki dönemde oldukça ciddi eleştirilere yol açan siyaset pratiğinin dolaylı bir savunucusu olmuştur (Lerner, 1964, s. 116-117).

Lerner ve diğer isimlerin modernleşme paradigmasında dikkat çektikleri bir husus da kitle iletişim araçlarının varlığı ile mümkün olan empati ve kamusal meseleler hakkında bilgi sahibi olma konusudur.¹⁵ Lerner'a göre kitle iletişim araçları bireylerin farklı dünyalar hakkında bilgi sahibi olmasının sağladığı gibi siyasal katılımı artırıcı bir etkiye de sahiptir. Nitekim Türkiye modernleşmesinde taşranın dönüştürülmesi sürecinde önemli bir işlev gören "halk evleri", "köy enstitüleri" ve kitlelerin siyasal mobilizasyonunu propaganda aracılığıyla mümkün kılan radyo Lerner'ın monografisinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Lerner, 1964, s. 112-117). Lerner'a göre halkevlerinin

14 Kitap ilk olarak 1958 yılında yayınlanmıştır. Buradaki alıntılar 1964 baskısına aittir.

15 Medya (gazete, radyo, sinema) ile modernleşme arasında pozitif bir korelasyon kuran klasik modernleşmeci yaklaşım, medya araçlarını kullanmanın modernlik göstergesi olduğunu savunmaktadır. İletişim çalışmaları literatürünün bu konudaki çalışmaları keşfetmekte geç kaldığı ise eleştirilen bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bkz. K. Wilkins, *Communication and Transition in the Middle East: A Critical Analysis of US intervention and Academic Literature*. "Gazette: The International Journal for Communication Studies", (2004). 66(6), 483-496.

kitlelerin bilinçlendirilmesinde hayati rol oynamasına benzer biçimde kitlelerin okuma yazma oranını artırması ve siyasal bilinçlerinin yükselmesi de Atatürk'ün açtığı radyo ile gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Bu sebeple bir kitle iletişim aracı olan radyo ile modernleşme arasında pozitif korelasyon kurulmuş ve incelenen ülkelerdeki medya katılımı da bu gerekçelerle ölçümlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada farklı yaşam dünyalarına ait iki düşünürün benzer coğrafyalardaki deneyimlerinden hareketle ortaya koydukları çalışmalar ele alınmış, özellikle modernleşme/çağdaşlaşma anlatısı üzerinden ortaya koyulan analizlerin klasik modernleşme paradigması ile birçok açıdan benzeştiği ortaya koyulmuştur. Yakın zaman dilimlerinde çalışmalara imza atan Berkes ve Lerner'in en temel ortak noktası, Ortadoğu (geleneksel) toplumlarını ele alışlarında din olgusunu yorumlama tarzlarıdır. Her iki isim de genel itibarıyla din olgusunu çağdaşlaşma önünde engel olarak gören klasik oryantalist paradigmadan ve modernleşme kuramı yaklaşımından izler taşımaktadır. Ortadoğu toplumlarının ekonomik ve sosyal açıdan geri kaldıkları ve modernleştirilmeleri gerektiğine dair inanç Lerner'in tezlerinde açık biçimde görülmektedir. Lerner'in görece açık olan bu tutumunun aksine Berkes, çağdaşlaşmanın gerekliliğine inanmakta fakat bunun bağımsızlığı sınırlandıran bir tarzda olmamasını savunmaktadır. Türkiye'nin özellikle Osmanlı'nın son dönem tecrübelerinde görüldüğü üzere farklı devletlerin uydusu olduğuna dair eleştirilerde bulunan Berkes, Türkiye'nin çağdaşlaşma tecrübesinin (her ne kadar Batılı normlarla uyumlu olması gerektiğini ifade etse de) kendisine özgü ve bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir.

Her iki düşünürdeki bir diğer ortak nokta da modernleşme kuramcılarının medya ve modernleşme arasında kurdukları ilişkiye benzer bir yaklaşım sergilemeleridir. Berkes'e göre medya (radyo, telgraf) Türk toplumundaki

16 Kemalist kültür üretimi projesinin genel eğilimi çerçevesinde köylülerin modernleştirilmesinde önemli bir yer tutan Köy Enstitüleri ve buralarda köylünün modernleştirilmesi sürecinde adeta bir pedagog rolü oynayan öğretmenlere merkezden çeşitli yetki ve görevler verilmiştir. Bu görevlerin içerisinde köy halkının radyodan azami derecede faydalanmasını sağlamak da yer almaktadır. Radyo bir modernleşme aracı olarak kabul edilmektedir. Bkz. Yılmaz Çolak, "Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu: 1923-1945", Liberte Yayınları, 2017, s. 206. Niyazi Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabında şu analizi yapar: "II. Abdülhamit yönetiminin kurduğu tutucu baskı yönetimi kalktıktan sonra, olayın devrimsel etkileri gözükmeye başladı. Bu etkilerin yayılmasını hızlandırmada, sıkıyönetimin tutunmasındaki payımı gördüğümüz telgraf büyük bir rol oynamıştır. Telgraf bütün Osmanlı ülkeleri düzeyine olayı hemen yaydı. Şimdiye değin, bu çeşit olaylar dar bir çerçeve içinde kahrıldı. Kuleli olayından, İstanbul'un içinde bile, çok sayıda kişinin haberi olduğu kuşkuludur. Günümüzde radyonun oynadığı rolü, 1908 Devrimi'nde telgraf oynamıştır. s. 402.

kısmi sosyolojik hareketlenmelerde önemli oranda kullanılmış ve çeşitli işlevler yerine getirmiştir. Örneğin 2. Meşrutiyetin ilanında telgraf söz konusu hareketin temsilcileri tarafından stratejik biçimde kullanılmış, radyo da 1940'lı yıllarda kitlelerin yönlendirilmesinde etkili olmuştur. Berkes gibi Lerner da radyo ve gazetenin farklı dünyalar hakkında bilgi sahibi olunmada çok etkili olduğu ve modernleşme için vazgeçilmez araçlar olduğu düşüncesindedir. Lerner'a göre medya empati yetisinin gelişmesinde ve farklı dünyalar hakkında bilgi sahibi olunmasında doğrudan etkilidir. Lerner ayrıca medyanın toplumsal problemlere ilişkin bilgi sahibi olma ve müzakere kanallarının açıklığına etkide bulunması açısından da stratejik bir araç olarak kabul etmektedir. Ayrıca toplumların modern, tradanitional (geleneksel) ve transitional (geçiş) olarak kategorize edilmesinde de medya katılımı önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir.

Berkes ve Lerner'da belirgin olarak karşımıza çıkan bir husus da Türkiye'nin son dönem modernleşme serüveninde Kemalizm'in önemidir. Berkes'e göre Kemalizm yüzyıldan beri başlayan modernleşme akımının, doğru yolunu bulması, ona yönelmesidir. Bir çağdaşlaşma çıkışı açma olarak kabul edilen bu olayın, çağdaş uygarlıktaki ideolojik eğilimlere yol açması kadar uygun bir şey olamaz ifadelerini kullanan Berkes, Kemalist devrimin ilerici-gerici dikotomisi içerisinde şekillendiği ve nihayetinde ilericilerin kazandığı bir toplumsal vakıa olarak yorumlamaktadır. Benzer biçimde Lerner, Kemalizm'in Türkiye toplumunun gelenekselden moderne geçişteki en önemli kaldıraç olduğu düşüncesi savunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki modernleşmenin mimarı ve kurucu babası olarak tavsif edilen Atatürk, siyasi ve toplumsal hayatta yaşanan bu devrimin en önemli aktörü olarak olumlanmakta ve çağdaşlığın bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Her iki yazar da bütüncül dönüştürme siyaseti olarak kabul edilen bu pratikleri, Türkiye'nin modernleşme sürecindeki en önemli adımları olarak görmekte ve doğrudan destekleyici bir pozisyon ortaya koymaktadırlar.

Kaynakça

- AK, G. (2014). Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 419-486.
- ALTUN, F. (2004). Niyazi Berkes ve Eserleri Hakkında. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 439-474.
- ALTUN, F. (2011). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel bir Giriş* (2. bs.). Küre Yayınları.
- BERİŞ, Hamit E. (2017). Niyazi Berkes: Özgün Bir Kemalist. Öner Buçukcu (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesi: İsimler, Yönelimler, Bakışlar* içinde (s. 15-37). İstanbul: Bibliyotek
- BERKES, N. (1969). *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm: Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- BERKES, N. (1997). *Unutulan Yıllar*. Yay. Haz. Ruşen Sever, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERKES, N. (1998). *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- BERKES, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (18. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BOURDIEU, P., & WACQUANT, L. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (7. bs.). (N. Ökten, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- COŞKUN, İ. (1991). Niyazi Berkes Üzerine. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 49-86.
- ÇAKIR, C. (2004). Türk Aydınımının Tanzimat’la İmtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 9-69.
- ÇOLAK, Y. (2017). *Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu: 1923-1945*. Ankara: Liberte Yayınları.
- DAVISON, R. H. (1965, October). The Development Secularism in Turkey. *The American Historical Review*, 71(1), 265-266.
- DİNÇŞAHİN, Ş. (2015). *State and Intellectuals in Turkey: The Life and Times of Niyazi Berkes, 1908-1988*. Maryland: Lexington Books.
- KARA, İ. (2018). *Zafer Değil Sefer*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KOYTAK, E. (2012/2). Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi. *Sosyoloji Dergisi*(25), s. 85-101.
- LERNER, D. (1964). *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*. New York: Free Press.
- LEWIS, B. (1966). The Development Secularism in Turkey. *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, 29(2), 384-387.
- MCNEILL, W. H. (1965, December). The Development Secularism in Turkey. *The Journal of Modern History*, 37(4), 481-482.
- ORGERET, K. S., & Rønning, H. (2002). *Media in Development: An Evaluation of UNESCO’s International Programme for the Development of Communication (IPDC)*. Norway: Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs.
- ÖZDEMİR, H. (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- SHAH, H. (2011). *The Production of Modernization: Daniel Lerner, Mass Media, and the Passing of Traditional Society*. Philadelphia: PA: Temple University Press.
- SUNAR, L., Kaya, Y. (2019) Toplumsal Yaşamda Değerler: Modernleşme, Muhafazakarlaşma ve Kutuplaşma. Lütfi Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* içinde (s. 276). İstanbul: Nobel

- TUNÇAY, M. (1997). "Niyazi Berkes'in Siyah-Beyaz Anıları". *Toplumsal Tarih*, 8(46), 63-64.
- WILKINS, K. G. (2004). Communication and Transition in the Middle East: A Critical Analysis of US intervention and Academic Literature. *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, 66(6), 483-496.
- WILKINS, K. G. (2009). *An Historical Consideration of "Traditional Society" in the Middle East: Learning Lerner All Over Again*. AUSACE.